

Lbn

2232

1999

Վերջին պատ. արձանագր. - Ման գրանց. ժ.
 քանոն Հանձնարար. և - յարմար. էր
 Հ. - անտի.
 5-հարս 97- Հարս

Հ. անցյալ

ԱՆՅԵԱԼՆ ԵՒ ԱՊԱԳՈՅՆ

Կ Ա Մ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՎԵՐԱԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆ

ԳՐԱԾ

ՏԻՐԱՆ Գ. ԲԵԼԷԿԱՆ

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ա. Մ. ԱՂԱԿԱՆ ԵՒ ԲՆԿԵՐ

— 1760 —

1879

264

264

Սոյն ստորագրութիւնը չկող օրինակը
անվավեր է:

Մ. Բեկեթյան

42232-ԱՅ

ՀԲ 2236

207

ԱՌ. ՀԱՅ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՈՒԹԻՒՆ

Այլք իւրեանց գործերուն ճակատը՝ բազմիցս մեծ իշխաններու, նշանաւոր կղերականներու և հարուստ վաճառականներու անուամբն կը պնեն: Ես քեզ կը նուիրեմ իմ այս անդրանիկ երկն, ո՛վ Հայ երիտասարդութիւն, քե՛զ որ կրօնական խարդաւանքներէ, անձնական շահերէ ու փառամոլ փառքէնէ վեր, կը սքնիս մի գիտուն ազգ ճուղել այս ափ մի ժողովուրդէն: Քեզ որ աղքատ ես՝ և կ'օգնես, տկար ես՝ և կը դորձես, և եռանդալից սիրտովդ՝ անխոնջ կ'աշխատիս ազգին յառաջացման Արարատեաններ, Արեւելեաններ և Կիլիկեաններ կազմելով:

Դու այսօր պարզ ես, իրաւ, այլ քեզնից պիտի ելնեն ապագային մեծ իշխանները, նշանաւոր կղերականներն ու հարուստ վաճառականները: Քու դորձդ մեծ է, Քու շահատակութիւնդ վեհմ է, և դու պիտի լինիս թերեւս, որ օր մը մէկդի դնելով ներկային կրօնական ազգակործան խտրութիւնները պիտի կատարես ԱԶԳԱՅԻՆ ՎԵՐԱԿԱԶՄՈՒԹԵԱՆ ՎՇՈՒՄԻ ԳՈՐԾը, զոր ես — պատանի մի — կը համարձակիմ

առաջարկել ներկայ Հայութեան, անվախ բոլոր այն
հարուածներէն, 'զորս գուցէ գլխուս պիտի տե-
գայնէ կղերը :

Ո՛վ Հայ երիտասարդութիւն, երբ կարդաս այս
տողերն զորս մատաղ սիրտ մը ազդած է, մի ար-
համարհեր 'զայն գրողը, և երբ գարնան դեղնած
տերեւի մ' իյնալը տեսնես, յիշէ՛ նաեւ այս դուզ-
նաքեայ գործին հեղինակը, որ աւա՛ղ, իւր բաղձա-
նաց կատարումք չտեսած պիտի իջնէ 'ի գերեզմանս

ԵՐԿԵՍԻՑՈՂՆ

ՆԱԽԱԲԱՆ

1878 Մարտ 8 թուականը, Հայոց ազգի պատ-
մութեան մէջ մի նշանաւոր տեղ կը բռնէ : ասի
այն թուականն է, յ'որում Հայ պատուիրակու-
թիւնն ուղղեւորեցաւ յ'Եւրոպա՝ ազգային դատն
լուսաւորեալ աղբաց դահլիճներուն մէջ պաշտպա-
նելու համար, այսինքն այն թուականը, յ'որում
Հայերը՝ առաջին ճիգ մը իրեն իրենց իրաւունքն
—գոնէ խօսքով— ԶԻՅՆ պաշտպանելու : Այս ճիգն
թէ՛ եւ գովելի էր սկզբամբ, այլ ցաւալի է որ չու-
նեցաւ այն իրական օգուտն 'զոր կ'սպասէին Կ.
Պօլսի Հայք պատուիրակութեան ուղեւորած ատենն
Եւ ի՛նչու :—

Թող ոմանք բարձր Պատրիարքին քաղաքական
սխալանաց տան ասոր պատճառն, ոմանք ալ յ'Եւ-
րոպա զրկուած պատգամաւորաց անհոգութեան,
ըստ իս ոչ նուաղ կարեւոր և թերեւս աւելի էա-
կան պատճառ մ'է՛ նաեւ ազգին անպատրաստակա-
նութիւնն, և պատմութեան զագզն իրաւամբ կրօ-
նական և կրօնամոլ ներկայացուցած ինեղն Եւ-
րոպիոյ աչքին :

Ինչ որ ալ ըլլան Պէրլինի կողոսուտին մէջ լաւ
մաս մը չունենալնուս պատճառները, սա ճշմա-
րիտ է թէ անոնք ներքին էին, որպէս կը վկայ

նոյնիակ Պ. Մ. Ձերազ Հայ պատուիրակութեան
աղնիւ քարտուղարն, և հին էին, զի ներկայն
անցերոյն հետեւութիւնն է միշտ:

Անցաւ Պէրլինի վեհաժողովը. այլ դեռ չաա
վեհաժողովներ պիտի գան, և շատ դահլիճներու
մէջ պիտի բանակցուի Հայկեան խնդրոյն վրայ, եթէ
ներկային պատրաստ չէինք, Զանանք դոնէ պատ-
րաստուիլ ապագային համար, մեր աչաց առջեւ
բերելով անցեալն ու ներկայն, և պաղարիւն քննա-
դատութենէ մը յետոյ, բուժելով 'զմեզ անոնց մէջ
տեսնուած յոռի վերցերէն:

ԱՆՑԵԱԼՆ Ի ԱՊԱԳԱՑՆ

ԿԱՄ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՎԵՐԱԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆ

Ախալ գաղափար մը տարածուած է թէ, կղերն ե-
ղեան գրեթէ ամեն խաւերուն մէջ թէ, կղերն ե-
ղած է ազգին և ազգային լեզուին մինչ ցարդ կե-
նալու պատճառ, և թէ առանց անոր Հայ անունն
այսօր, կենդանի ազգաց կարգին մէջ չպիտի գըտ-
նուէր: Ձեռք կրնար ըսել թէ Հայ կղերն երբէք
օգտակար չէ եղած ազգին, կղերն—կրօնից սահ-
մանին մէջ մնացած ատեն — ունեցած է այն մե-
ծամեծ օգուտներն, որք սրբազան պարտաւորու-
թիւններն են իւր ստանձնած պաշտօնին, իրմէ ե-
լած են երանելի նախահարքն մեր, Ս. Գր. լուսա-
ւորիչ, Մեսրոպ, Սահակ, Եզնիկ, Մեծն Ներսէս
և ուրիշ շատեր, որոց յիշատակն յարգելի պարտի
լինիլ յաւէտ Հայ սրտերու: Սակայն կղերն ելած
է ստէպ կրօնաւորի սահմանէն, բազմիցս մոռցած
է Աւետարանի սկզբունքներն, որք ներօգուծիւն,
սէր, և անյիշաչարութիւն կը քարոզեն, և կրօնից
դիմակին ներքեւ կուի, երկպառակութիւն և ու-
տելութիւն ցանած է ազգին մէջ, և յայնժամ փա-
սակար եղած է ազգին, որ այսօր նորա պատճառ-
ած փառաց դառն պտուղները կը քաղէ:

Կը յարգեմ կրօնը, այլ չեմ կրնար հաւատա-
բապէս յարգել կրօնաւորները, ոյց շատերը աւաճ,
այսօր իսկ ԺԹ. լուսաւորեալ դարուն վերջին քա-
ռորդին մէջ, դեռ չեն կրցած ըմբռնել ազգին էա-
կան շահերը, դեռ չեն ըմբռնած նոյն իսկ ողին
Ուետարանի, 'զոր կը քարոզեն և որոյ պաշտօնեայ-
ներն են :

Բ.

Կաթօլիկութիւնը Յողորականութեան պէս նոր
չէ մեր ազգին մէջ, վեց հարիւր տարի կայ, որ
նա մուտ դտած է մեր մէջ. մենք այն կրօնքով
թագաւորներ և իշխաններ ունեցած եմք, և կա-
թօլիկ մեռած է նաեւ մեր վերջին թագաւորը
Լեւոն Զ. Լուսինեան : Ուստի Լուսաւորչական կր-
քերը իրաւունք չունէր և չունի խորդ աչքով նա-
յելու կաթօլիկութեան, որ—որպէս ըսինք — մաս
ունեցած է մեր ազգային իշխանութեան մէջ իսկ :
Այլ լուսաւորչական կղերը այնքան խտրութեամբ
դիտեց, այնքան հալածեց կաթօլիկութիւնը, որ
սահիւց 'դայն վերջապէս քաղաքականապէս բոլո-
րովին զատուիլ Լուսաւորչականներէն :

Հայ կաթօլիկներն երկար ատեն իրենց քաղա-
քական գլուխ ճանչցան լուսաւորչական Հայոց
պատրիարքը, և նորա ընտրութեան և հրաժարե-
ցուցման մէջ մաս ունէին, պատրիարքն ալ բազ-
միցս, կարեւոր խնդրոց մէջ, իբր ազգային ան-
հատ նոցա գլխաւորաց խորհուրդ. կը հարցունէր :
Իրենք անխտիր կու գային մեր եկեղեցիներն և դեռ
ասկէ 130 տարի առաջ այնքան տկար էր կաթօլի-
կութիւնը մեր մէջ, որ կարելի էր հեզահամբոյր

խրատիւք բոլորովին ընջել 'դայն ազգին մէջէն :
Մոլորեալն — եթէ ներելի է այսպէս ասել — հարկ
էր խրատել և ոչ պատժել, այսպէս չորին մեր
պատրիարքներն ու կրօնաւորները, մոլորեալը գաւա-
թելու է ըսին, ուղղութեան բերելու համար, և
հալածանք հալածանքի, արքոր արքորի վրայ հա-
նեցին խեղճ Հոովմէականաց գլխուն :

Չգեղով հին ժամանակներն, միայն վերջին ա-
տեններս կրօնաւորաց թելադրութեամբ կատար-
ուած հալածանքներն ու անոնց կողմանէ հանուած
արգելքներն յիշենք կարճաւոտ կերպիւ, ցուցնե-
լու համար թէ կղերն ինչպէս քակտած է ազգին
տունը, սխալ ըմբռնելով և ըմբռնել տալով կրօ-
նից ողին :

1780 ին Չաքարիա պատրիարք, հալածանք հա-
նելով Հոովմէական հայոց վրայ, անոնցմէ տասն
հոգի թիւ ծառայութեան կը մատնէ, որոց երկու-
քը բանտին մէջ կը մեռնին : Սա կ'արգիլէ նաեւ
քահանայից նոցա մեռեալներն թաղել ու զաւակ-
ներն մկրտել :

Իւր յաջորդը Յովհաննէս Համանտանցի աւելի
կը սաստկացնէ հալածանքը, իրենց թաղումը կը
ծաղրէ թագաւունուն ձեւը փոխելով ու բոժոժ կա-
խելով, և այնքան անազօրոյն կը լինի որ Հոով-
մէականք կ'ստիպուին դարձեալ Չաքարիան ուղել :

1810ին Յովհաննէս պատրիարքի օրով, կաթօ-
լիկ Հայոց ցուցուցած անյիշատի անձնութիւնէն
յետոյ որք մեծանձնութեամբ հզօրապէս աջակցած
էին Լուսաւորչականներուն Սուրբ Տեղեաց խնդրոյն
առթիւ, պատրիարքին յորդորանօք ազգին այս եր-

կու իրօնական բաժանումները միացնելու ջանքեր կ'ըլլան, և խնդիրն իրականալու մօտեցած ատեն՝ երկու Ղուսաւորչական կրօնաւորներ, Երեմիա Եպիսկոպոս և Զաքարիա վարդապետ մեծ արդելքներ կը հանեն պատրիարքին այս անձնօրհնական ջանից, և ազգին մէջ խռովութիւն ձգելով կը յաջողին 'զայն արգիլել :

Ասկէ չորս տարի յետոյ (1814 ին) Աբրահամ պատրիարք, աւելի արծաթսիրութենէ քան ազգասիրութենէ վառեալ, շարականին մէջ ի չնորհս կաթօլիկութեան քանի մը փոփոխութիւններ կ'ընէ, որոնցմով երկու կողմանց մէջ գտնուած հակառակութեան պատճառներէն մին կը պակսէր, այլ քանի մը տղէտ կրօնաւորներ իշխաններէն մի քանին կը գրգռեն ու այս փոփոխութեանց կատարումը կ'արգիլեն :

1816 ին Պօղոս պատրիարք, կրկին ժողովներ գումարելով և կոնդակներ հանելով, կը ջանայ բազկացեալ միութիւնը կազմել, այս անգամ ալ հռովմէական կղերը արգելք կը կանգնի, և կը յաջողի :

1819 ին Տիւղեանց գլխատման ատեն, անոնց տան մէջ սեղան և եկեղեցական անօթներ ելնելուն Տերութիւնն վերահասու ըլլալով ազգին մէջ տիրող կրօնական բաժանման կը հրամայէ Պօղոս պատրիարքի այս անտեղի խռովութիւնը բառնալ, Զանիւք Պէզճեան ամիրայի և իւր համախոհաց երկու կողմէ որոշեալ թուով կրօնաւորներ կը ժողովուրին, և ժողով կազմելով եռամսեայ երկար բանակցութիւններէ յետոյ կը համաձայնին ու հրաւիրեն իւրեք կը հեղինակեն, խնդիրն միայն երեք կէտերու վրայ կը մնայ, 'զորս թէեւ կ'ուզէ ընդունիլ Պօղոս պատ-

րիարք, այլ վախճալով կրօնաւորաց տգիտութենէն չհամարձակիր . արքունի հրովարտակով անոնց ալ ընդունուելէն զինի, միութիւնը բոլորովին կը կազմուի, Հայ — Կաթօլիկ կղերականք փիլօն և վեղար զգեստով Ղուսաւորչականաց եկեղեցիներն կուգան և ընդհանուր ազգն մեծ ուրախութեամբ կը դիտէ այս փրկաւէտ միութիւնը . այլ վերջին օժման իւղոյն օրհնութեան առթիւ քանի մը տղէտ ու մուլեանդ կրօնաւորներ կը մուրեցնեն ժողովուրդը . և կը յաջողին վերջապէս այս բոլորովին կազմեալ միութիւնը խորտակել :

Այս բազում ջանքերէն յետոյ՝ Պէզճեան ամիրայ տեսնելով թէ ա'լ անկարելի է երկու կրօնական կուսակցութիւնները միացնել, դռնէ Ղուսաւորչական Հայոց պատրիարքին, ընդհանուր թուրքիաբնակ Հայոց քաղաքական գլուխն լինելու իրաւունքն պահելու համար, կառաջարկէ, որ պատրիարքն Կաթօլիկ կղերէն մին փոխանորդ կարգէ իրեն Հռովմէական Հայոց կառավարութիւնը փոխանորդաբար կատարելու համար Հռովմէականաց մէկ մասը կ'ընդունի այս առաջարկութիւնը, թրնկըբեան կուսակցութիւնը չընդունիր և գաղտնի աղերսաւ կուսակցութիւնը չընդունիր և գաղտնի աղերսաւ գիր տալով Ղուսաւորչականներուն վրայ կասկածիլ կու տայ Սուլթանը, որ քննութեամբ հասկնալով նոցա աղերսագրին ստացողութիւնը թրնկըբեան երկու եղբայրներն կ'աքսորէ մին՝ ի Կեսարիա, միւսն՝ ի Սեփաստիա : Յայնժամ հրամանաւ Սուլթան Սալտիկի և ջանիւք կրօնաւորաց կը կատարի Հռովմէականաց վերջին հալածանքը, որ ամենէն սոսիւրիս եղաւ և թերեւս պատճառ նոցա մէկ մասին Ղուսաւոր-

չական Հայոց դէմ ունեցած սաստիկ ատելութեանը :

Գ.

Պատմութեան ընթացքին մէջ դիտելի է թէ քանի որ կ'առաւելու հալածանքը, փոխանակ պակսելու՝ հաւասարապէս կ'առաւելուն նաեւ ազդին մէջէն ջնջել ուղուած աղանդին հպատակներն : Ասկէ դեռ յիսուն տարի առաջ հազիւ 8000 Հայ բողոքական կար, այսօր Հայ բողոքականաց թիւը 30000 ը կ'անցնի :

Ասոր պատճառը կարելի է որ ոմանք Ամերիկացի միսիօնարներուն անթուր և յարատեւ ֆանքերը համարին, ես ոչ նուազ կարեւոր պատճառ մը կը համարիմ նաեւ կղերին բողոքականութեան—սկզբբաւթ խղճի ազատութեան—դէմ հանած հալածանքները, և երկու եկեղեցեաց մէջ ձգուած երկպառակութիւնը :

Մատթէոս կաթողիկոս Կ. Պօլսի պատրիարք եղած ատեն (1845 ին) անցեալէն խրատուած՝ խիստ խոհականութեամբ վարուեցաւ Բողոքականաց հետ հրամայեց քահանայից հեղահամբոյր խրատել եկեղեցւոյ ծոցէն ելնողներն ու 'զանոնք քաղցրութեամբ վերադարձնել ծոց մայրենի եկեղեցւոյ : Պատրիարքաւորանիմէ ալ սենեակ մը հաստատեց վիճաբանել ու զօղներուն համար իւր այս օգտաւէտ ջանից իրական օգուտներն չուտ մը երեւցան : 8000 Բողոքականաց թիւը, քիչ ատենէն մինչեւ 1500 ի իջաւ : Սակայն վերջէն խտտակրօն կղերին ու անոր մեքենայն եղող ժողովրդեան տգէտ մասին խնդրանաց վրայ, ստիպուեցաւ բանադրել Լուտերի ծեսն ու անոր հետեւօղները : Որոյ վրայ Ամերիկայի ու Անգղիոյ

դեսպաններն խնդրոյն մէջ կ'իյնան, և Մատթէոս Սրբազան մաղապուր կ'ազատի նոցա առ Դուռն մատուցած բողոքներէն :

Բողոքականութիւնը կաթողիկոսութեան պէս հին չլինելով, թէ և անոր չափ հալածանք չէ կրած, բայց և այնպէս դարձեալ բաւական ժամանակ իբր քաղցրէն նկատուած են բողոքականները : և այսօր իսկ դեռ կը գտնուին կրօնամօլներ — և ա՛ւաղ չափ է նոցա թիւը — որ քաղցր կը կոչեն 'զանոնք, ու կը հեռանան իրենցէ իբր անասուածէ մը :

Դ.

Ահա այսպէս իւր հալածանքներովն ու բանադրանքներովը ստիպեց կղերը, որ Հռովմէականը 1850 ին և Բողոքականը 1846 ին, բազում տանջանքներէ ու մարտիրոսութենէ յետոյ, իրենց առանձին քաղաքական գլուխ ունենալով, բողոքովին անջատուեցան լուսաւորչական Հայերէն :

Առարկուի թերեւս թէ լուսաւորչական կղերն կաթողիկոսութեան եկեղեցականաց ջանքերն տեսնելով, ստիպուած է հալածել նոցա կրօնքը : Մեզ դէմ ելնող կաթողիկոս կրօնաւորներն ու Բողոքական միսիօնարները ընդհանրապէս օտարազգի էին, և իրենց համար ՕՏԱՐ եղող ուղղի մը մէջ բաժանում ձգելու կը ջանային : Լուսաւորչական կղերն եթէ 'զանոնք հալածէր իբր ազգին անդորրուութիւնը վրդովօղ միասակար անհատներ, թերեւս քիչ մը ներկիւր ըլլար իրեն, սակայն Լուսաւորչական կղերն — որ ազգաւ Հայ էր — փոխանակ ա՛նոնց, իւր ազգակիցն եղող Հայն հալածեց, և 'զեղ-

բայր եղբոր դէմ գինեց : Եւ ահա ասոր համար է որ կրնանք ըսել թէ . Լուսաւորչան կղերն ունէին զաւելոր եղած է ազգին , իսկ Հոգեւորական հայրերն ուրիշ-տակաւ Միաբնակները :

Զգետով այս բաժանումներէն ետքը Բողոքականութեան ու Կաթողիկոսութեան դէմ եղած ցոյցերն , անձինք անմիջապէս Լուսաւորչական Հայոց սահմանադրութեան հաստատուելուն , որ ոչ միայն ազգին կրօնական մասերն բոլորովին իրարմէ կը զատէ , այլ և դժուարաբար պատուար մը կը կանգնի այսօր նոցա դարձեալ իրարու հետ միանալու կարելիութեանը առաջ :

Ե.

Պատմութիւնն կը ցուցնէ թէ մեր ազգն 'ի վաղուց անտի ազնուապետական կառավարութիւն մը ունեցած է , կառավարելու այս ձեւն նահապետներէ իշխաներու , և իշխաններէ թաղաւորներու թաղաւորներէ բնաւորներու և բնաւորներէ հարուստներուն ու աստիճանաւորներուն անցաւ :

Ազգին ամիրաները՝ որ տէրութեան պաշտօնէից սեղանաւորներն էին , իրենց ազդեցութեամբն ու ժողովրդեան ազդած վախովն երկար ժամանակ 'զազգն ըստ իրենց քմաց կառավարեցին , պատրիարքն՝ որոյ ձեռքն յանձնուած էր պաշտօնապէս ազգային մատակարարութեան ղեկն , վախէն անոնց ձեռքն խաղալի մ'եղած էր , զի եթէ հակառակէր կրնային անմիջապէս դահազուրկ ընել 'զայն : Բայց ըստ որում ամիրաները իրենց մէջ հաշտ չէին և , ըստ որում իրենց հակառակութիւնն վարելու ուրիշ ասպարէզ մը չգար , բնականաբար ազգային

մատակարարութեան ասպարէզին մէջ կը ջանային իրարու ունեցած ռիսերնին հանել , որով քանի մը հոգւոյ քմահաճոյքին համար ազգն կը տանջուէր չարաչար :

Ժողովուրդն՝ որ Յօրի պէս համբերատար է , երկար ատեն համբերեց ամիրայից բռնապետութեանը դէմ , այլ համբերութիւնն ալ իւր սահմանն ունէր , և որ մը անշուշտ պիտի բարձրանար իւր արդար զայրացման աղաղակն : Յակօրոսս պատրիարքի հրաժարման և Խսկիւտարու ճեմարանին յարակից խնդիրներն ժողովրդեան ամիրայից դէմ ունեցած և այնքան ժամանակէ 'ի վեր բարդուած վրէժ-խնդրութիւնն հանելու առաջին առիթն եղաւ , շուտով հասկցան ամիրաները թէ ի՞նչ է ժողովուրդըն , և այս թուականէն սկսեալ , ստիպուեցան ազգային գործոց մատակարարութեան մէջ ունեցած ազդեցութիւննին օրէ օր նուազեցնել :

Սակայն կրակն ինկած էր ժողովրդեան մէջ , և ժողովրդային իրաւանց հաստատուիլը կը պահանջուէր : 1841-էն մինչեւ 1847 ժողովրդային իրաւանց ու ազնուապետականութեան մրցման ժամանակամիջոցն կրնայ համարուիլ . 1847 ին ամիրաներն ևս իրենց առանցնալնորհութիւնքը կղերէն յափշտակուած տեսնելով , կ'զգան ժողովրդային իրաւանց ճանչցուելուն պէտքը , և քաղաքական ու կրօնական ժողովներն կը հաստատուին :

Ժողովրդականութիւնն թէ եւ առաջին յազմանակ մը կը տանի ասով , սակայն այսչափով չոյաւնար , իւր աչաց առաջ ունենալով անցելոյն օրինակն , աւելի նիւթական , աւելի հաստատուն բան մը կը պահանջէ անի : Յայնժամ , իւր փափաղներն

յազեցնելու համար կը խորհուրդ տանել իւր իրաւունքները , և սահմանադրութիւն բառը ականջներու կը հնչէ :

Բառին չլացումը մոռցնել կու տայ ժողովրդեան իրին որպիսութիւնը քննել , սահմանադրութիւն պիտի հաստատուի , ամիրայից բռնապետութիւնը , կղերին սանձարձակ ազատութիւնը սահմանի ներքեւ պիտի առնուի , պատգ և իրաւունք հաւատարապէս պիտի փայլին , ասի կը բաւէ իրեն , իւր սլահանջութեանն ստացած կը կարծէ ինքզինքն :

Սահմանադրութիւնը կը հաստատուի , իրեն հետ կը հաստատուի նաեւ յանուն ժողովրդականութեան նոր բռնապետութիւն մը : Տասն ինն տարիներ անցան անոր հաստատուելէն 'ի վեր , այլ դեռ տասնինն օրէ 'ի վեր հաստատուածի պէս խալէ , քանստուղ է անի : — Է՞ր — զի անի կրօնամոլութեան ու ժողովրդականութեան սոսկալի լափիւրինթոս մը , ժողովրդին աչքն չլացնելու գեղեցիկ թակարդ մ'էր :

Ինչ որ ալ ըլլան պատճառները , սա համարիտ է թէ սահմանադրութիւնն իւր հաստատուելէն 'ի վեր օգուտ մը չէ ունեցած ազգին , կամ իւր ունեցած օգուտներն բոլորովին անուղղակի են : Երեսօրթանութիւնն , որ անուամբ միայն կոչ , գրեթէ անօգուտ ձեւ մը (formalité) եղած է : Իրարու անձնականութեան դէմ գինուել , բառերու վրայ խաղալ , ձեւերու կողմանէ կապիկի նման եւրոպական ազգաց նմանը աջակողմէն , յաջողութեան , կեդրոնական , և ուրիշ շատ մը բառեր ընդօրինակելով , գործադրուելէն յետոյ պիւտճէներ քուէարկել ,

վերացական բաներ երեւակայել և ուրախանալ , ահա մեր Ազգայն Երեսօրթանական գերագոյն Ժողովն տասնինն տարիներէ 'ի վեր տեսած գործերը :

Եւ սակայն մինչդեռ երեսօրթանութիւնն այսպէս արիօնի գնովի նման երեւակայութեան անհունութեանցը մէջ կ'ապրի , կղերը կը գործէ անգաղար , ու սահմանադրութեամբ իւր ձեռքէն կորզել կարծուած առանձնաշնորհութիւններն , իւրեանց ծայրահեղութեամբ կը վայելէ :

2.

Ի՞նչու սահմանադրութիւնն իրական և ուղղակի օգուտներ չարտադրեց ազգին , ասիկայ կարելի էր կէտ մ'է , և կ'արժէ որպէս մը զբաղեցնէ զմեզ :

Սահմանադրութեան իրական օգուտներ չարտադրելուն առաջին պատճառներէն մին՝ անոր մէջ կղերին իշխելու մենաշնորհութիւնն ճանչցուած լինելն է : Ազգին դուռին կղերական մ'ըլլալով բազմիցս ստիպուած է ազգին շահն կրօնից , կամ աւելի ճշմարիտ խօսելով կրօնաւորաց շահուցը դռնէ , կղերին աղղեցութիւնը աւելցնել , ու կոնդակներով և օրհնութեամբ կառավարել ժողովուրդը :

Ուրիշ պատճառ մ'ալ , որ թերեւս առաջինին չափ կարեւոր է , սա է թէ՛ սահմանադրութիւնն կրօնից սահմանին մէջ կաշկանդուած է , արդէն իւր գոյութեամբն ազգին հաւաքականութեանը դէմ հայհոյութիւն մ'է անիկայ , և ազգային սահմանադրութիւն անուան ներքեւ , միայն լուսաւորչական Հայոց պատկանելով , կարծես ազգութենէ մերժել կը մարթի բողոքական և կաթոլիկ Հայերը :

Բոլոր սահմանադրական ազգաց մէջ երեսփոխանութիւնն իւր հակալիւն ունիւ, քաղաքին շահը Թէ Թէ-Թէ մը կը համապատասխանէ, և Թէ-Թէ-Թէին ալ մը, մեր սահմանադրութիւնը միայն, բոլորովին դուրս ելլելով ռամկավարութեան և ժողովրդականութեան սահմաններէն, սանձարձակ ազատութիւն ունեցող և առանց հակալիւի երեսփոխանութիւն մը կը հաստատէ, որ իւր այնքան ազատութեան մէջ իսկ բան մը չկարենալով գործել, կղերին և աստիճանաւորաց ձեռքն խաղալիք մ'եղած է :

Սկսն զաւատ հաւասարապէս չունենալով երեսփոխան տալու իրաւունքն, և երեսփոխանական ընտրութիւնն փոխանակ ժողովրդեան ձգուելու, յանձնուած լինելով 15—20 անդամներէ բաղկացեալ զաւառական ժողովներու, որոց ընտրութիւնն ալ շատ օրինաւոր չէ, և որոց անդամներն ընդհանրապէս երկրին հարուստներէն են, փոխանակ խելացիներն լինելու, ազգին Թէ-Թէ-Թէներն դարձեալ ազգային մատակարարութեան մէջ ձեռք կրցան ունենալ. կամ նոր Թէ-Թէ-Թէներ ելան, որք իրենց ազդեցութեամբն և բռնապետութեամբը առջիններուն Թէ-Թէ նսեմացուցին :

Պարտուց և իրաւանց սկզբունքին վրայ հիմնուած սահմանադրութեան մէջ, պաշտօններն ընդհանրապէս անձնուիրութեան սկզբունքին վրայ հաստատուած, և յանձաւորներու համար պատիժներ չսահմանուած լինելուն, ըստ որում մեր դործի գլուխ գտնուողներն անձնուիրութեամբ ստանձնուած պաշտօնի մը մէջ պատասխանատուութիւնն

որքան ծանր լինեն ըմբռնելու կարողութիւնն չունին, շատ անդամ անհոգութենէն ազգին գործերն երեսի վրայ ձգուած են : Այս կէտն շատ կարեւոր է, և շատ մը տխուր հետեւանքներ ունեցած է : Հոգաբարձութեան դրութիւնն՝ ազգին մանկուոյն սոգէտ մնալուն ու այնքան դրամոց 'ի դուր վատնուելուն, ուսումնական խորհրդոյ արդի ձեւն, ազգին էն էական պէտքն եղող ուսմանց և գիտութեանց չծաւալելուն, դատաստանական խորհրդոյ ներկայ դիրքն, ամուսնական այնքան փափուկ և այնքան սրբազան օրինաց, քանի մ'անձանց քմացըն ու երբեմն ալ շահուցը համեմատ փոխուելուն պատճառներն են : Պալով 'զազգն կառավարելու ելնող անձանց անձնուիրութեան վրայ ունեցած ըմբռնմանը, կը բաւէ սա չափը միայն ըսել թէ 19 տարիներէ 'ի վեր երեսփոխանութիւն կայ, և 19 տարիներէ 'ի վեր ժողովի կը հրաւերուին երեսփոխանները, և սակայն 19 տարիներէ 'ի վեր չէ եղած 19 երեսփոխան, որ ժամանակին իւր գործին դրուիլ գտնուի :

Է.

Սահմանադրութիւնն այսքան տակասութիւններ ունենալովն հանդերձ զայն խմբադրօղներն մեղադրելի չեն, ժամանակն, պարագայները՝ յորս ստանձնուած է անի, այնքանը միայն կը վերցնէին. այսօր նորա հստատուելէն 'ի վեր 19 տարիներ անցած են, այս ժամանակամիջոցին մէջ նոր սերունդ մը հասած է ազգային դատաստանին մէջ : 19 տարի առաջ դստրոցական գրասեղաններու վրայ

ծաղկանց հիւթն ծծօղ մեղուի նման, ուսմանց և գիտութեանց նեկսարն քաղօղ պատանիներն, այսօր մէյմէկ կտրիճ երիտասարդներ եղած են, և իրենց մօրկանն ծոցին մէջ, իբր յանմահութեան հանգարտիկ ապրօղ երախաներն՝ եռունդուն և յուսայից պատանիներ: Այս տասն ինն տարիներն մասամբ մ' իրենց հետ տարած են նաև ազգին վաղեմի աւատականութիւնն ու կրօնամուլութիւնը: Աւելի նոր աւելի ընտիր զգացումներ մուտ գտած են հիմայ Հայ սրտերու մէջ, և ամէն կողմանէ զգալի եղած են ազգին անհրաժեշտ պէտքերն:

Այս անհրաժեշտ պէտքերուն է'ն կարեւորն և է'ն ստիպողականը համարուի թերեւս սահմանադրութեան հիմնապէս վերաքննութեան, և ազգին կրօնական երեք մասերուն քաղաքականապէս միանալու պէտքը, որ զգալի եղած է ո՛չ միայն արարդ անհատներու, այլ և պաշտօնական անձերու իսկ:

Բարձրանշնորհ պատրիարքն անցեալ տարի իշխանաց կզդիններուն առջեւ գտնուող Անդղիական նաւատորմին տուած այցելութիւնն կարեւոր համարեց Բողոքական և Կաթոլիկ Հայոց ներկայացուցիչներուն հետ կատարել: Հայաստանի մէջ հողագործական մեծ ընկերութիւն մը հաստատուելու համար կազմուած մասնաժողովն, իւր տեղեկագրին մէջ այս մեծ գործին կատարմանը համար ազգին երեք մասերուն միանալու և Կաթոլիկ ու Բողոքական Հայոց գլխաւորներուն օգնութեան պէտքը կիմացնէ: Միւս կողմանէ դո՛հ եմք որ Կաթոլիկ ու Բողոքական եղբայրներն ալ միանալու հարկն կ'զգան զատկի առթիւ Բարձր Պատրիարքին զրկուած պատգամաւորութիւնն

յայտնի թարգման մը կանգնած է Կաթոլիկներուն այս ազգասիրական զգացմանը, իսկ Բողոքականաց սահմանադրութեան տարեդարձի հանդէսին ներկայ դռնուելու փափաղը, իրենց առ մեզ ունեցած համակրանացը մի պարզորոշ ապացոյց է: Ընկերութիւններու և ուրիշ ազգասիրական գործերու մէջ կրօնական խորութեամբ իրարմէ զատուած եղբարք լիարուռն կ'օգնեն իրարու, ազգն մասամբ իւր միացած է արդէն, պէտք է այս միութիւնը կատարելագործել: Եւ ասոր համար կարեւոր է որ.

Ա.— Յարգելով խղճի աղատութիւնը. Ազգն քաղաքականապէս միանայ ընդհանուր ազգին կողմանէ ընտրուած և իրեն հակալիւն ունեցող երեսփոխանական ժողովով մը, որոյ անգամներուն ընտրութիւնն պէտք է որ ազգային անհատից թուոյն վրայ բաժնուած ըլլայ: Ընտրական խիստ օրէնքներ պէտք է հաստատուին, այս մասին զեղծմանց առաջն առնելու համար:

Բ.— Միմիայն կրօնական մատակարարութիւնն ձգելով իրենց, քաղաքական պաշտօններու առանձնաշնորհութենէ զրկուելու են կրօնաւորները. և ազգային ժողովոյ նախագահն —ինչ կրօնք որ ալ ըլլայ— պէտք է որ աշխարհական մ' ըլլայ:

Գ.— Երեսփոխանութիւնն ազգային գործոց ներքին չրջանակին մէջ գործելով, փոխանակ օրական խնդիրներով զբաղելու, ազգին էական շահուցը այն է ուսմանց և գիտութեանց զարգացմանը, արհեստից յառաջացման և երկրագործութեան Հայաստանի մէջ տարածմանն ու նմանօրինակ ազգօգուտ ձեռնարկութեան հոգ տանելու է:

Դ. — Պաշտօններն փոխանակ անձնուիրութեան՝ պատասխանատուութեան սկզբունքին վրայ հիմնուած լինելու են , և յանձաւորներու յատուկ պատիժներ պէտք է որ սահմանուին :

Ը.

Սհա ասոնց , և նմակօրինակ սկզբանց վրայ հիմնուած սահմանադրութիւն մը կրնայ փրկել ժողովուրդն , սակայն թող չկարծուի երբէք թէ ինքնիրեն կարէ հաստատուիլ անի :

Ժողովուրդն , որ երեւակայութեամբ գինովցած երազոց և արբըրութեան անհունութեանց մէջ կը լողայ հիմայ , ժողովուրդն որ մէկ կողմէն կը չարչարուի ու միւս կողմէն կը յուսայ , և որ սակայն յասկուն է իւր արթնութեանը մէջ , և քաջասիրտ իւր իրաւունքներն պաշտպանելու մասին , ժողովուրդն՝ որ անվեհեր թոթովեց իւր վրայէն ամիրաներու լուծը , նա միայն պիտի կատարէ նաև ազգային վերակազմութեան վսեմ գործը :

Սակայն եթէ ամեն ոք կղզիացեալ մնայ հիմակուան պէս , եթէ չմիանանք զազգն վերակենդանացնելու համար , ահ յայնժամ կորսուած է ամեն ինչ , յայնժամ անշուշտ է ազգին մահն :

ՎԵՐՋԱՐԱՆ

Ասոնք են ահա դերահաս սրտի մը մէջ կազմուած խոհերն , խոհեր՝ որք վաղ արթնցած են իւրեանց երիտասարդ հեղինակին հոգւոյն մէջ , և բազում գիշերներ քունն վանած են նորա աչքերէն խոհեր՝ որ պարզ են իւր գաղափորացն պէս , և անկեղծ հասակին բերմամբ :

Ո՛վ գիւրք , գնա տարածել քո երկօղին այս խոհերն ազգին բոլոր խաւերուն մէջ , գնա՛ քարոզել ժողովրդեան իւր շահերն ու օգուտները , գնա իմացուր իւրեան իր ներկայ անկայուն վիճակը : Յրուէ՛ ուր որ կրօնամօլութիւն տեսնես , բարատէ՛ ուր որ խաւար նշմարես , առտակէ՛ ուր որ մոլար կրօնաւորի մը հանդիպիս , խայց երբ գեղջկական եկեղեցւոյ մ' առջեւէն անցնիս , երբ տեսնես Աստուծոյ պաշտօնեայն , որ խաղաղութիւն մաղթէ ժողովրդեան , երբ տեսնես կղերն որ սիրեցէք ըզմիմեանս ասէ և եղբայրութիւն քարոզէ , ահ յարգէ այդ վայրն և խոնարհէ այդ կղերին առջեւ :

Եւ երբ արաթուր անցնիս դէպ 'ի Մասիս , երբ հասնիս Ակորիի աւերակներուն վրայ , դիտէ անդ արշալուսոյ ծագումը , և պիտի տեսնես թէ , լուսաւորիչ , Պապ և լուստեր Արարատայ օտորոտն մնացած , համարիւն եղբարք արիւթար վազեն 'ի

գագաթ Մասեաց գրկել զիրար : Ո՛հ, կաց անդ և
դիտէ եղբայրական արտասուածոր գրկախառնու-
թիւններն , դիտէ ծիածանն որ սլիտի ծագի Մաս-
եաց արեւելակողմը, յոյսի, սիրոյ և եղբայրութեան
դոյներով, 'ի նշան յաղթութեան և հաշտութեան :
Յայնժամ վերստին սլիտի վերադառնայ և Աղաւ-
նին 'ի տապան Նոյայ Հայոց ձիթենւոյ ձիւղ 'ի բե-
րան . փրկութեան լուր բերելով Հայոց :

Լ. Մ. Մանուկյան
1992

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0345994

